

Προσωκρατική Φιλοσοφία

[Σημειώσεις από το βιβλίο των Β. Κάλφα- Γ. Ζωγραφίδη, “Αρχαίοι Έλληνες Φιλόσοφοι”, εκδ. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη], 2006

Θαλής (ακμή 585 π.Χ.)

Ο Θαλής ο Μιλήσιος κατατασσόταν στους 7 σοφούς της αρχαιότητας, επειδή :

- ήταν πολυταξιδεμένος
- ήταν πολυμαθής
- ήταν πολυπράγμων
- ασχολήθηκε με τα μαθηματικά και την αστρονομία
- ασχολήθηκε με αξιοπερίεργα φαινόμενα (π.χ. οι πλημμύρες του Νείλου)
- έλυσε πρακτικά προβλήματα

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, ο Θαλής υποστήριξε ότι η τροφή όλων των όντων, αλλά και τα σπέρματα όλων των οργανισμών βρίσκονται σε υγρή μορφή. Άρα, **το νερό** αποτελεί προϋπόθεση της ζωής, από το νερό γεννιούνται τα πάντα. Το νερό λοιπόν, είναι η αρχή των πάντων, είναι αυτό που υπάρχει σε όλα τα πράγματα και διατηρείται σταθερό, ενώ όλα τα άλλα μεταβάλλονται.

Ο Αριστοτέλης αποδίδει στον Θαλή τρεις θέσεις :

1. τα πάντα γεννιούνται από το νερό
2. το νερό είναι η αρχή των πάντων
3. η γη επιπλέει πάνω στο νερό.

Η θέση του Θαλή ότι τα πάντα γεννιούνται από το νερό είναι ανατολικής προέλευσης, όπως και η αντίληψη ότι η Γη ισορροπεί επιπλέοντας πάνω στο νερό.

Ο Θαλής είναι ο πρώτος φιλόσοφος γιατί θεώρησε ότι **το νερό είναι η αρχή των πάντων**. Το βάρος του ισχυρισμού του δεν πέφτει στην ανάδειξη της σημασίας του νερού, αλλά στη σύλληψη της έννοιας της “αρχής” .

Η λέξη “**αρχή**” ανήκει στο οπλοστάσιο της φιλοσοφίας και καθιερώθηκε από τον Αριστοτέλη. Σημαίνει τη βαθύτερη φύση, την ουσία, το κυρίαρχο στοιχείο την αυθεντική πραγματικότητα. Αρχή δεν είναι αυτό που προηγείται χρονικά, αλλά αυτό που κυριαρχεί, που αποκαλύπτει, που καθορίζει. Η αρχή επομένως είναι η βαθύτερη πλευρά της πραγματικότητας, που παραμένει σταθερή σε έναν κόσμο που αλλάζει διαρκώς.

Αναξίμανδρος (ακμή 575-570 π.Χ.)

Στο έργο του Αναξιμάνδρου μπορεί να διακρίνει κανείς μία σφαιρική σύλληψη της φυσικής πραγματικότητας, μια νέα σύλληψη καθαρά φυσιοκρατική, η οποία καθόρισε την εξέλιξη της φιλοσοφικής σκέψης.

Ήταν ο πρώτος που **σχεδίασε έναν χάρτη της οικουμένης**. Στο έργο του βρίσκουμε μία πλήρως ανεπτυγμένη κοσμολογία, που αρχίζει από την γέννηση του κόσμου και φτάνει ως την εμφάνιση των ζωντανών οργανισμών και του ανθρώπου.

Ο κόσμος προήλθε από ένα πρωταρχικό υλικό, αιώνιο και αυτό, που αποκαλείται **άπειρο**. Από το άπειρο αποχωρίστηκαν οι δύο βασικές αντίθετες δυνάμεις του θερμού και του ψυχρού. Το θερμό πήρε τη μορφή πύρινης σφαίρας και το ψυχρό τη μορφή νεφελώδους αέρα. Η πύρινη σφαίρα τύλιξε τον νεφελώδη αέρα και στο εσωτερικό του συμπυκνώθηκε η γη.

Η ακίνητη γη καταλαμβάνει το κέντρο του σύμπαντος, που θα πρέπει να το φανταστούμε κλειστό και ίσως σφαιρικό, και γύρω από τη γη κινούνται οι δακτύλιοι των ουρανίων σωμάτων με τον ήλιο να τοποθετείται στην πιο απομακρυσμένη από τη γη θέση και τα άστρα στην πιο κοντινή. Ένας κοσμικός άνεμος είναι υπεύθυνος για τα κύρια μετεωρολογικά φαινόμενα.

Η αρχική κατάσταση της γης ήταν υγρή. **Η ζωή** κατά τον Αναξίμανδρο ξεκίνησε από τη θάλασσα. Όλα τα όντα βρίσκονταν στο νερό μέσα σε ένα κέλυφος. Όταν βγήκαν από το νερό, έσπασαν το κέλυφος και πήραν τη μορφή που έχουν στην ξηρά. Ο άνθρωπος προήλθε από άλλο ζωικό είδος, μάλλον από τα ψάρια.

Το άπειρο περιέχει τα πάντα και κυβερνά τα πάντα, είναι αιώνιο και αθάνατο, και θεϊκό. Δεν έχει στο νου του ο Αναξίμανδρος την έννοια του μαθηματικού άπειρου, μιας αφηρημένης δηλαδή έννοιας, που συνδέεται με την έκταση των σχημάτων στο χώρο και με τη διαδοχή των αριθμών. **Το άπειρο είναι κάτι το σωματικό και το υλικό, κάτι που καταλαμβάνει έναν χώρο.**

Άπειρο λοιπόν χαρακτηρίζεται αυτό που καταλαμβάνει μία τεράστια απέραντη έκταση, κάτι που είναι τόσο πολυπληθές, ώστε να μοιάζει αμέτρητο και γενικά κάτι το οποίο δεν μπορούμε να διατρέξουμε (να περάσουμε ή να διαπεράσουμε) από το ένα άκρο ως το άλλο.

Το άπειρο του Αναξίμανδρου θα πρέπει να ήταν η τεράστια αχανής και ανεξάντλητη μάζα που προϋπήρχε του κόσμου και κάλυπτε όλο τον χώρο. Δεν είναι η απέραντη κενή έκταση, ο απεριόριστος χώρος, αλλά κάτι το υλικό που γεμίζει αυτήν την έκταση. Ο κενός χώρος θα ήταν νεκρός και αδρανής. Το άπειρο όμως, είναι κάτι το δραστικό και ισχυρό και το γόνιμο. Ίσως στο πρωταρχικό άπειρο να ενσωματώνεται επίσης και η σημασία του εσωτερικά αδιαφοροποίητου,

ακαθόριστου του απροσδιόριστου. Ο Αναξιμανδρος προσέφυγε στο άπειρο, γιατί δεν ήθελε η πρωταρχική του ουσία να μοιάζει με οτιδήποτε υπάρχει στο γνωστό μας κόσμο.

Στο κείμενο του Αναξιμάνδρου που σώθηκε, μας μεταφέρει σε ένα **κοσμικό δικαστήριο** όπου απονέμεται δικαιοσύνη σε κάποια όντα για την αδικία που διέπραξαν το ένα απέναντι στο άλλο. Ο θάνατος είναι η επιστροφή στη μήτρα από όπου γεννήθηκαν και η τιμωρία τους. Το γεγονός ότι δεν προσδιορίζεται επακριβώς ποιο αδικεί και ποιο αδικείται, δείχνει ότι υπάρχει αμοιβαιότητα. Έτσι επιτυγχάνεται η κοσμική ισορροπία. Για παράδειγμα ο θάνατος του θερμού είναι κέρδος για το ψυχρό. **Η αέναη μεταβολή του κόσμου είναι συνεχής διαμάχη και εναλλαγή αντίθετων δυνάμεων** : κρύο και ζέση, ξηρασία και υγρασία, συμπύκνωση και αραιώση, χειμώνας και καλοκαίρι. Οι γεννήσεις και οι θάνατοι των αντίθετων τελικά ισοσταθμίζονται. Έτσι διατηρείται η συνεκτικότητα και η τάξη του κόσμου.

Αναξιμένης (ακμή 545 π.Χ.)

Για τον Αναξιμένη **τα πάντα προέρχονται από τον αέρα**, που είναι ένα υλικό ακαθόριστο, άμορφο, ευμετάβλητο, ιδιαίτερα διαδεδομένο στη φύση και μάλιστα ένα υλικό που με τη διαδικασία της αναπνοής συνδέεται με τη ζωή και τη ζωτικότητα.

Η γη ισορροπεί πάνω στον αέρα.

Το πιο σημαντικό στοιχείο στη φιλοσοφία του Αναξιμένη είναι η αναφορά του στην **πύκνωση** και στην **αραιώση**. Προσπάθησε να προσδιορίσει έναν μηχανισμό αλλαγής στη φύση. Η πέτρα και η φωτιά δεν είναι εντελώς διαφορετικά πράγματα, αλλά οι ακραίες εκδοχές του ίδιου υλικού : η φωτιά είναι η αραιότερη και η πέτρα η πυκνότερη μορφή του αέρα. **Με την πύκνωση και την αραιώση ο Αναξιμένης διατύπωσε τον πρώτο φυσικό νόμο στην ιστορία της ανθρωπίνης σκέψης.**

Ξενοφάνης (ακμή στα τέλη του 6ου αι. π.Χ.)

Ο Ξενοφάνης καταγγέλλει την ανηθικότητα των θεών του Ομήρου και του Ησιόδου, **αρνείται τον ανθρωπομορφισμό** τους, δείχνει τη σχετικότητα των παραστάσεων των θεών στους διάφορους λαούς και φτάνοντας τη συλλογιστική του στα άκρα δεν διστάζει να υποστηρίξει ότι *“αν είχαν χέρια τα βόδια, τα άλογα*

και τα λιοντάρια και αν μπορούσαν να ζωγραφίσουν όπως οι άνθρωποι, τότε τα άλογα θα έδιναν μορφή αλόγων στους θεούς τους και τα βόδια μορφή βοδιών”.

Πυθαγόρας (ακμή στα τέλη του 6ου αι. π.Χ.)

Ο Πυθαγόρας είναι ο πρώτος Έλληνας φιλόσοφος που ίδρυσε σχολή και μάλιστα μία σχολή που θυμίζει περισσότερο κλειστή θρησκευτική αδελφότητα παρά φιλοσοφικό διδασκαλείο. Προβάλλει έναν υποδειγματικό τρόπο ζωής με τη θέσπιση αυστηρών κανόνων συμπεριφοράς και πίστης.

Το νέο στοιχείο που φέρνει ο Πυθαγόρας στην ελληνική σκέψη είναι η **σύλληψη της φιλοσοφίας ως τρόπου ζωής**. Στη διδασκαλία του η έμφαση δίνεται στο βιωματικό στοιχείο και όχι στο γνωστικό. Η φιλοσοφία δεν μπορεί να καλλιεργηθεί σε απομόνωση, απαιτεί την ένταξη σε μία ομάδα ομοϊδεατών σε μία αδελφότητα με αυστηρή ιεραρχία και κοινοκτημοσύνη αγαθών, όπου δεσπόζει η μορφή του δασκάλου και του μύστη.

Η κοινότητα των πυθαγορείων είναι κλειστή. **Ο κανόνας της σιωπής** προστατεύει τα κοινά δόγματα από τα βέβηλα αυτιά των αμύητων. τα **“Πυθαγόρεια ακούσματα”** είναι προφορικές εντολές και αφορισμοί που αποστηθίζονταν από τα μέλη της κοινότητας. Η Πυθαγόρεια Αδελφότητα έχει χαρακτηριστικά θρησκευτικής αίρεσης και τα μέλη της ακολουθούν καθορισμένους κανόνες λατρευτικής πρακτικής. Έλεγαν ότι ο Πυθαγόρας ήταν σε θέση να εμφανίζεται σε πολλά μέρη ταυτοχρόνως (πρβ. Ο Σαμάνος της Ανατολής), ότι προφητεύει το μέλλον, επικοινωνούσε με τα ζώα και έκανε θαύματα.

Η μύηση στην πυθαγόρεια φιλοσοφία είναι μία διαδικασία κάθαρσης, μία πορεία εξαγνισμού της ψυχής, απελευθέρωσης από τις ανάγκες και τις δεσμεύσεις του σώματος.

Δύο είναι τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της πυθαγόρειας σχολής : α) η **πεποίθηση ότι οι αριθμοί είναι οι αρχές των όντων και β) το δόγμα της μετεμψύχωσης**, η πίστη δηλαδή ότι η ψυχή είναι αθάνατη και ότι μπορεί να μεταβαίνει μετά τον θάνατο του σώματος σε άλλα ζωικά είδη.

Το δόγμα της μετεμψύχωσης προϋποθέτει ακόμη τη μεταθανάτια τιμωρία. Η ανταμοιβή, ο κύκλος των διαδοχικών μετενσαρκώσεων, δεν μπορεί να είναι τυχαίος, αλλά θα πρέπει να εξαρτάται από τον τρόπο που έζησε κανείς στη ζωή του. Για τον πυθαγόρειο η προσχώρηση σε ένα νέο ασκητικό τρόπο ζωής είναι ο μοναδικός δρόμος για να ξεκινήσει ευνοϊκά ο κύκλος των μετενσαρκώσεων της ψυχής του.

Η ανθρώπινη ψυχή θεωρείται κάτι το εντελώς διαφορετικό από το σώμα. Είναι μία οντότητα αθάνατη και αυθύπαρκτη, που μπορεί να ζήσει και μέσα σε διαφορετικά σώματα. Εδώ εντοπίζεται η θεωρητική επανάσταση του Πυθαγόρα : για τον άνθρωπο της αρχαϊκής εποχής η ψυχή και το σώμα αποτελούσαν ενότητα. Στον Πυθαγόρα η ψυχή αυτονομείται και η καλλιέργεια της γίνεται το πρωταρχικό καθήκον στις κοινότητες των πυθαγορείων. Με τη σιωπή, τη νηστεία, το αυστηρό τελετουργικό, τη νομαδική ζωή, τη μίμηση του θεϊκού ανδρός (του Πυθαγόρα), με πρακτικές δηλαδή κατά βάση θρησκευτικές, οι μαθητές του Πυθαγόρα προσδοκούσαν τη σωτηρία της ψυχής τους.

Το λεγόμενο **Πυθαγόρειο Θεώρημα**, η ανακάλυψη των ασύμμετρων μεγεθών (των κλασματικών αριθμών), η σφαιρικότητα του σύμπαντος, η κίνηση της γης, η θεωρία της μουσικής, έχουν αναδειχθεί σε αυτόνομο μαθηματικό κλάδο. Βασικό στοιχείο της φιλοσοφίας των πυθαγορείων είναι η **σύλληψη όλου του σύμπαντος ως αρμονίας και αριθμού**.

Η **επίδραση στον Πλάτωνα** είναι μεγάλη, καθώς ο Πλάτων υιοθετεί την αθανασία της ψυχής και τη μετεμψύχωση, ταυτίζει τη μέθοδο της φιλοσοφίας με τη μέθοδο των μαθηματικών, προβάλλει τη γεωμετρική δομή του σύμπαντος και ιδρύει τη δική του σχολή την Ακαδημία στα πρότυπα της οργάνωσης των πυθαγορείων.

Το **σύμπαν** παράγεται από το πέρας και το άπειρο, τα οποία αποτελούν τα συστατικά στοιχεία των αριθμών. Το νέο στοιχείο είναι η **σύνδεση της κοσμικής τάξης με τους αριθμούς και τη μουσική Αρμονία**. Οι αριθμοί καθορίζουν τις συμφωνίες των τόνων που παράγουν, το αρμονικό μουσικό αποτέλεσμα στις σχέσεις. Επομένως, ανάμεσα στους τέσσερις πρώτους αριθμούς κρύβεται το μυστικό της μουσικής αρμονίας. Το άθροισμα των τεσσάρων αυτών αριθμών ($1 + 2 + 3 + 4$) δίνει τον αριθμό 10, τον οποίο οι πυθαγόρειοι θεωρούσαν τέλειο αριθμό. Στο λεξιλόγιό τους ονομαζόταν και **“τετρακτύς”**.

Ο **τέλειος αριθμός 10** εμφανίζεται και στην αστρονομία των πυθαγορείων : η γη δεν είναι ακίνητη αλλά περιστρέφεται γύρω από το κεντρικό πυρ, την **“εστία”**, που καταλαμβάνει το κέντρο του κλειστού σφαιρικού σύμπαντος. Γύρω από το κεντρικό πυρ κινούνται κυκλικά ο ήλιος, οι υπόλοιποι γνωστοί πλανήτες και η σφαίρα των απλανών αστερών. Με τον υπολογισμό αυτό όμως, τα ουράνια σώματα ήταν 9 : η γη, ο ήλιος, η σελήνη, οι πέντε πλανήτες και οι απλανείς (η σφαίρα των απλανών). Όπως λοιπόν μας εξηγεί ο Αριστοτέλης, οι πυθαγόρειοι πρόσθεσαν άλλον έναν πλανήτη, έτσι ώστε ο αριθμός των ουρανίων σωμάτων να φτάσει τον τέλειο αριθμό 10. Τον πρόσθετο πλανήτη τον ονόμασαν **“Αντίχθονα”**,

δηλαδή αντί- γη, γιατί βρίσκεται πάντοτε στους αντίποδες της γης και δεν είναι ορατός από το κατοικημένο τμήμα της γης.

Ηράκλειτος (ακμή στις αρχές του 5ου αι. π.Χ.)

Ο Ηράκλειτος είναι ο φιλόσοφος της αέναης αλλαγής (“τα πάντα ρει”), ενώ ο Παρμενίδης της απόλυτης ακινησίας. Και για τους δύο η φιλοσοφία είναι άρνηση του κοινού νου. Ο φιλόσοφος δεν θα κολακέψει ποτέ το πλήθος, δεν θα επιδιώξει να το προσεταιριστεί. Τοποθετείται απέναντι στο πλήθος και στην παράδοση και διδάσκει την αληθινή γνώση.

Η αλήθεια της φιλοσοφίας απαιτεί μεγάλη διανοητική προσπάθεια, δεν είναι αυτονόητη, ούτε προσιτή σε όλους. Δεν έχει καμία εμπιστοσύνη στις αισθήσεις και στα αισθητηριακά δεδομένα. Για να την κατανοήσει κανείς, θα πρέπει να απαλλαγεί από τις προκαταλήψεις του και να δει την πραγματικότητα μέσα από ένα ριζικά νέο πρίσμα.

Η φήμη που συνοδεύει τον Ηράκλειτο είναι αυτή του μισάνθρωπου και του υπερόπτη. Από το έργο του Ηράκλειτου σώθηκαν περίπου 130 αποσπάσματα. Εμπνέεται από το πρότυπο των δελφικών χρησμών.

Ο Ηράκλειτος δεν ανήκει στους φυσιοκράτες φιλοσόφους. Το ενδιαφέρον του δεν είναι επικεντρωμένο στην περιγραφή της φύσης, αλλά στο νόημα της. Εκείνο που κυρίως τον απασχολεί, είναι η ανθρώπινη οπτική, πώς ο άνθρωπος κατανοεί την πραγματικότητα που τον περιβάλλει, πώς κατανοεί τη θέση του μέσα στον κόσμο, πώς κατανοεί τον ίδιο του τον εαυτό.

Τα πάντα μεταβάλλονται συνεχώς, και οι μορφές των πραγμάτων εναλλάσσονται. **Η φωτιά ο πόλεμος και η έριδα** εκφράζουν την κοσμική αστάθεια και μεταλλαγή.

Το φυσικό σύμπαν ονομάζεται **κόσμος**, λέξη που προέρχεται από το ρήμα κοσμάω, που σηματοδοτεί την τάξη. **Ο κόσμος ταυτίζεται με τη φωτιά**, γιατί η φωτιά είναι ακριβώς το πιο ευμετάβλητο φυσικό στοιχείο. Ο κόσμος του Ηράκλειτου υπήρχε πάντοτε, είναι αγέννητος και άφθαρτος. **Η φωτιά επομένως, δεν είναι το συστατικό του κόσμου, αλλά το νόημα του.** Η κοσμική φωτιά ανάβει με μέτρο και σβήνει με μέτρο.

Η διαμάχη (πόλεμος, έριδα) συμβαδίζει με την αναγκαιότητα. Όπου οι άνθρωποι βλέπουν αντίθεση, υπάρχει ενότητα, όπου ενότητα, υπάρχει αντίθεση, όπου τομή, συνέχεια, όπου βλέπουν το καλό, υπάρχει σχετικότητα.

Η αλήθεια αποκαλύπτεται στους ανθρώπους μέσα από τον **Λόγο**, τα λεγόμενα του φιλοσόφου. *“Πρέπει να ακολουθούμε το κοινό. Ενώ όμως ο λόγος είναι κοινός, οι πολλοί ζουν σαν να έχουν ο καθένας τη δική του αντίληψη”* (απ. 2).

Η λέξη Λόγος πρέπει καταρχάς να σημαίνει τη λεκτική εκφορά, τα λόγια. **Ο Λόγος είναι κάτι που υπάρχει αντικειμενικά. Βρίσκεται πίσω από την επιφάνεια των πραγμάτων, την ίδια τη δομή του κόσμου, δίνει το μέτρο, τη διάταξη και την αρμονία των πραγμάτων.** Ο κόσμος του Ηράκλειτου διέπεται από ενότητα, απόκρυφη αρμονία, από λόγο. Η πολυσήμαντη λέξη λόγος σηματοδοτεί άλλοτε την αναλογία και το μέτρο, άλλοτε τον συλλογισμό, και άλλοτε την ορθή σκέψη. Οι αισθήσεις μας δεν μας γελούν, μας οδηγούν όμως μέχρι την επιφάνεια των πραγμάτων. Το ζήτημα είναι αν θα καταφέρουμε να διεισδύσουμε βαθύτερα, αν αντιληφθούμε το κρυφό νόημα των πραγμάτων.

Παρμενίδης (ακμή στα μέσα του 5ου αι. π.Χ.)

Ο Παρμενίδης υποστηρίζει την ακινησία των πραγμάτων και προσέβη στην προκλητική δήλωση ότι αυτό που υπάρχει δηλαδή **το “ον” είναι αγέννητο και άφθαρτο, όλο και μοναδικό, ακλόνητο και πλήρες.**

Οι αισθήσεις μας είναι κακοί μάρτυρες. Τίποτε από όσα αντιλαμβανόμαστε με τις αισθήσεις δεν είναι αληθινό. **Η αλήθεια μπορεί να προκύψει μόνον ως αποτέλεσμα της καθαρής σκέψης.** Επομένως, η πραγματικότητα που μας αποκαλύπτει ο φιλόσοφος, η πραγματικότητα της σκέψης, είναι ριζικά διαφορετική από την πραγματικότητα των πολλών ανθρώπων.

Αν κλείσω τα μάτια μου στα φαινόμενα, τι άλλο μου μένει ; Μένει η ίδια η διαδικασία της σκέψης και η λεκτική της έκφραση, η γλώσσα, η δυνατότητα να διατυπώνει κανείς κρίσεις και να συγκροτεί συλλογισμούς (πρβ. η διαδικασία παραγωγής γνώσης από την ψυχή στον πλατωνικό «Φαίδωνα» [:]).

Για να μπορεί όμως κανείς να σκέφτεται και να μιλά, πρέπει να αναφέρεται κάπου, να υπάρχει **αντικείμενο της σκέψης** (πρβ. Φαινομενολογία / Wittgenstein [:]). Στη γενική του εκδοχή **το αντικείμενο αυτό είναι η ίδια η ύπαρξη, το Ον, αυτό που υπάρχει, το είναι.** Μιλώ και σκέφτομαι, σημαίνει μιλώ και σκέφτομαι για κάτι. Άρα, αυτό το κάτι υπάρχει, είναι ον.

Ας πάρουμε ένα παράδειγμα : υποθέστε ότι σκεφτόμαστε ένα σπίτι και μιλάμε για αυτό. Για ποιο πράγμα είμαστε απολύτως βέβαιοι όταν κάνουμε λόγο για το σπίτι ; Για το χρώμα, το μέγεθος, τη στερεότητα ή την ομορφιά του σπιτιού δεν μπορούμε να μιλήσουμε με απόλυτη βεβαιότητα. Οι κρίσεις μας είναι

υποκειμενικές, στηρίζονται σε εντυπώσεις που μπορεί να είναι λανθασμένες, δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι θα συναντήσουν τη συμφωνία των συνομιλητών μας. Είμαστε όμως απολύτως βέβαιοι για κάτι, ότι το σπίτι υπάρχει. Αυτό μπορούμε να το υποστηρίξουμε με βεβαιότητα. Αν το σπίτι δεν υπήρχε, αν δεν υπήρχε ποτέ κανένα σπίτι, είναι σαφές ότι δεν θα μπορούσαμε ούτε να το σκεφτούμε, ούτε να μιλήσουμε για αυτό. Για το ανύπαρκτο, για το τίποτε για το «μη ον», δεν μπορεί κανείς να πει ή να σκεφτεί οτιδήποτε. Επιπλέον, είμαστε σίγουροι και για κάτι ακόμη : ότι το σπίτι, για το οποίο μιλάμε, δεν είναι άνθρωπος, αστέρι ή αριθμός (πρβ. Σαρτρ [:]). Σκεφτόμαστε και μιλάμε για κάτι που είναι σπίτι. Προϋπόθεση λοιπόν της σκέψης, είναι η ύπαρξη του αντικειμένου της, αλλά και η ταυτότητα του, το είναι του. Σκέφτομαι ένα σπίτι, σημαίνει σκέφτομαι κάτι υπαρκτό, το οποίο είναι σπίτι (πρβ. Descartes [:]).

Αν απορριφθεί η συγκεκριμένη οδός των αισθήσεων και η αδιανόητη (είναι αδύνατο να διανοηθώ κάτι που δεν υπάρχει, το «μη ον») οδός της ανυπαρξίας, μένει μόνο μία οδός, η οδός του Όντος, η μοναδική αληθινή οδός. Η ύπαρξη και η ταυτότητα είναι οι δύο σημασίες του αρχαίου ελληνικού ρήματος “είναι” (εστί). Την ελάχιστη πρόταση “κάτι είναι” μπορώ να τη διατυπώσω με απόλυτη βεβαιότητα. Εννοώ ότι κάτι υπάρχει και ότι είναι ένα συγκεκριμένο πράγμα, ένα ον. Η βεβαιότητα για την ύπαρξη του όντος προσφέρει μία βάση για να αρχίσουμε να σκεφτόμαστε φιλοσοφικά. Ο Παρμενίδης αρνείται κάθε αντίθεση και αποδέχεται μόνο τη σταθερότητα του όντος. Κατά τον Παρμενίδα είναι απαράδεκτο να ισχυρίζεται κανείς ότι κάτι υπάρχει και δεν υπάρχει ταυτοχρόνως, ότι κάτι είναι και την ίδια στιγμή δεν είναι, ότι τα αντίθετα ταυτίζονται.

Από τα πάντα προέρχεται το ένα και από το ένα τα πάντα, έλεγε ο Ηράκλειτος. Οι καταστάσεις αυτές πρέπει να απορριφθούν σύμφωνα με τον Παρμενίδα : **τα πάντα δεν μπορεί να είναι ένα, ο άνθρωπος δεν είναι σπίτι.** Στο εσωτερικό της φιλοσοφίας, στην οδό του όντος και της αλήθειας, δεν υπάρχει χώρος για οποιαδήποτε αντίφαση.

Η ορθή λειτουργία της σκέψης ξεκινά από την αρχή ότι το A κατ' ανάγκη είναι A. Το A δεν μπορεί να είναι ταυτοχρόνως και A και B. Η αρχή αυτή θα ονομαστεί αργότερα στη λογική “**αρχή της ταυτότητας**” ή “**αρχή της μη αντίφασης**”. Ο Παρμενίδης είναι ο πρώτος που συνέλαβε αυτήν την αρχή, και την ανέδειξε σε κριτήριο της έλλογης σκέψης. **Είναι η αρχή πάνω στην οποία θεμελιώθηκαν τα μαθηματικά και οι επιστήμες.** Σκεφτείτε τι είδους μαθηματικά θα έκανε κάποιος που θα δεχόταν ότι 2+2 κάνουν 4 αλλά και 5 και τι είδους αστρονομία κάποιος που θα έλεγε ότι η Γη κινείται και ταυτοχρόνως είναι ακίνητη. Γιατί λοιπόν να ανεχόμαστε να παραβιάζεται η “αρχή της ταυτότητας”

στη φιλοσοφία ; Ο Παρμενίδης θα έλεγε ότι εφόσον η σκέψη του Ηράκλειτου είναι συνυφασμένη με την αντιφατικότητα βρίσκεται πολύ μακριά από την οδό της αλήθειας.

Ο Παρμενίδης έχει ήδη δείξει δύο πράγματα :

- ❖ για κάτι που δεν υπάρχει για το «μη ον», δεν μπορεί κανείς να πει τίποτε,
- ❖ για κάτι υπαρκτό, για το ον, μπορεί κανείς να πει με βεβαιότητα μόνο ότι είναι.

Από την πιστοποίηση του Όντος ο Παρμενίδης εξάγει τις βασικές του ιδιότητες : **το ον είναι αγέννητο και ανώλεθρο, μοναδικό, ακίνητο, πλήρες, συνεχές.** Όταν λέμε για κάποιο πράγμα ότι έχει γεννηθεί, εννοούμε ότι αυτό το πράγμα προηγουμένως δεν υπήρχε. Γέννηση είναι η μετάβαση από την ανυπαρξία στην ύπαρξη. Αυτές οι δύο καταστάσεις είναι όμως μεταξύ τους ασυμβίβαστες.

Κατά τον Παρμενίδα κάτι υπάρχει ή δεν υπάρχει, δεν μπορεί ταυτοχρόνως να υπάρχει και να μην υπάρχει. Άρα, αν κάτι υπάρχει, δεν μπορεί να έχει γεννηθεί. **Το ον είναι αγέννητο.** Η βασική σκέψη του Παρμενίδα είναι ότι αν δεχτούμε την οποιαδήποτε μεταβολή, είτε αυτή είναι η γέννηση, είτε η φθορά, είτε η κίνηση, είτε η διαίρεση, πέφτουμε κατ' ανάγκη σε αντίφαση. Αναγκαζόμαστε να ισχυριστούμε ότι την ίδια χρονική στιγμή κάτι υπάρχει και δεν υπάρχει, κάτι είναι Α και όχι Α.

Ο κόσμος του Παρμενίδα είναι ένα σύνολο αιωνίων, ακινήτων και αδιαίρετων οντοτήτων. Καθώς μάλιστα ο Παρμενίδης μιλάει για το ον αδιακρίτως, και **το ίδιο το σύμπαν θα πρέπει να θεωρηθεί μία κλειστή, αιώνια και αμετάβλητη ολότητα.**

Η φιλοσοφία μετά τον Παρμενίδα διαθέτει επιτέλους τη δική της γλώσσα. Χρησιμοποιεί έννοιες και συλλογισμούς, απεχθάνεται τις λογικές αντιφάσεις, τείνει προς τον αποδεικτικό λόγο. Ο κόσμος μέσα στον οποίο ζούμε σίγουρα δεν είναι ο αμετάβλητος κόσμος του Παρμενίδα. Η σκέψη μας όμως έχει παρμενίδεια χαρακτηριστικά. Όταν μιλάω για την έννοια της ισότητας ή για το γεωμετρικό τρίγωνο, δεν μπορώ παρά να ακολουθήσω τον Παρμενίδα. Το γεωμετρικό τρίγωνο δεν έχει γεννηθεί ποτέ, δεν μεταβάλλεται και δεν θα πεθάνει. [Υπάρχουν γύρω μας αμέτρητα τρίγωνα : ισοσκελή, σκαληνά, ξύλινα, μεταλλικά κλπ. Η έννοια του τριγώνου όμως, του γεωμετρικού σχήματος που έχει τρεις γωνίες και τρεις πλευρές είναι η ουσία του, αυτή που το κάνει να υπάρχει, να είναι].

Το φυσικό όμως περιβάλλον, οι ψυχικές μου διεργασίες και τα ηθικά μου προβλήματα, ούτε αγέννητα είναι, ούτε αμετάβλητα. Ένας συμβιβασμός ήταν τελικά αναγκαίος.

Εμπεδοκλής (περ. 500-430 π.Χ.)

Ο Εμπεδοκλής όπως και ο Αναξαγόρας, προσπαθούν να απαντήσουν στον Παρμενίδη, στην πρόκληση που θέτει : πώς να διατηρήσει κάποιος την θέση ότι αυτό που υπάρχει, το ον, είναι αμετάβλητο, χωρίς να αρνηθεί την πανταχού παρούσα φυσική μεταβολή ;

Ο Εμπεδοκλής είναι πεπεισμένος ότι **δεν υπάρχει απόλυτη γέννηση και απόλυτος θάνατος**. Η Γέννηση και ο θάνατος εγκαταλείπονται, στη θέση τους όμως εμφανίζονται δύο καινούργιες φιλοσοφικές έννοιες, **η ανάμειξη και ο διαχωρισμός**. Τίποτα δεν μπορεί να γεννηθεί από κάτι που δεν υπάρχει, από το «μη ον» του Παρμενίδη, ούτε πάλι να εμφανιστεί εντελώς στην πραγματικότητα. Προϋπάρχει πάντοτε κάποιο υλικό, το οποίο αποσυντίθεται με τέτοιο τρόπο, ώστε η ανασύνθεση να εμφανίζεται στους αδαείς ως γέννηση και θάνατος.

Στον μονισμό, των πρώτων προσωκρατικών φιλοσόφων, στην αντίληψή τους ότι υπάρχει μία μοναδική πρωταρχική και αμετάβλητη αρχή των πάντων (το νερό του Θαλή, το άπειρο του Αναξίμανδρου, ο αέρας του Αναξίμανη), ο Εμπεδοκλής και ο Αναξαγόρας αντιπαραθέτουν περισσότερες από μία αρχές.

Ο Εμπεδοκλής ισχυρίζεται ότι **οι αρχές αυτές είναι τέσσερις : η γη, το νερό, ο αέρας και η φωτιά, τα λεγόμενα “ριζώματα”**. Στοιχείο σημαίνει ελάχιστη μονάδα κάτι που δεν αναλύεται περισσότερο και τέτοια ακριβώς είναι τα τέσσερα στοιχεία του Εμπεδοκλή. Υπήρχαν πάντοτε και θα υπάρχουν πάντοτε, έχουν τη δυνατότητα να αναμειγνύονται μεταξύ τους και να διαχωρίζονται, προκαλώντας όλες τις μεταβολές που παρατηρούνται στη φύση.

Γέννηση ενός όντος είναι στην πραγματικότητα η ανάμειξη των τεσσάρων στοιχείων σε κάποια δεδομένη αναλογία και θάνατος είναι ο διαχωρισμός τους. Η μεταβολή στη φύση υπάρχει, όπως υπάρχει και το αιώνιο και το αμετάβλητο παρμενίδειο ον, μόνο που αυτό το ον δεν είναι ένα, αλλά περισσότερα και η φυσική μεταβολή δεν είναι τίποτε άλλο από ανάμειξη και διαχωρισμός υλικών που προϋπάρχουν. Η πύκνωση και η αρραίωση του Αναξίμανη, η ανάμειξη και ο διαχωρισμός του Εμπεδοκλή και του Αναξαγόρα, είναι προσπάθειες να προσδιοριστούν τέτοιοι μηχανισμοί.

Για τον Εμπεδοκλή εκτός από τα τέσσερα στοιχεία στον κόσμο, υπάρχουν δύο ισοδύναμες και αντίρροπες δυνάμεις, **η Φιλότης και το Νείκος**, η φιλία

δηλαδή και το μίσος. Η Φιλότητα είναι η κοσμική δύναμη που συνενώνει τα στοιχεία, ενώ τον Νείκος, η δύναμη που τα διαχωρίζει. Η διασπαστική τάση του Νείκου έχει και την ευεργετική της επίδραση, αφού από τις διαφοροποιήσεις που επιφέρει παράγονται γνωστές μας μορφές της ανόργανης και της οργανικής ύλης. Αντίθετα, η πλήρης κυριαρχία της Φιλότητας φέρνει τον κόσμο σε μία κατάσταση έντονης συνεκτικότητας και αμοιβαίας έλξης, όπου όλα τα στοιχεία ενώνονται μεταξύ τους σε μία κατάσταση που Εμπεδοκλής ονομάζει παραστατικά “σφαίρον”, δηλαδή “σφαίρα”.

Αναξαγόρας (περ. 500-430 π.Χ.)

Ο Αναξαγόρας υποστήριζε ότι όλα τα βασικά υλικά που παρατηρούμε στο περιβάλλον μας υπήρχαν και θα υπάρχουν πάντοτε. Στη φιλοσοφία του δεσπόζει η υποβλητική παρουσία μιας κοσμικής δύναμης, του Νου. **Ο Νους είναι εκείνος που θέτει τα πάντα σε τάξη και είναι υπεύθυνος για όλα.** Ο Νους εισάγεται από τον Αναξαγόρα σαν μία δύναμη που βρίσκεται πάνω από τον φυσικό κόσμο και τον εξουσιάζει. Ο Νους είναι άπειρος και αυτοδύναμος, δεν αναμειγνύεται με κανένα πράγμα, αλλά μόνος αυτός βρίσκεται σε πλήρη αυτονομία, γνωρίζει τα πάντα για κάθε πράγμα και έχει τη μέγιστη δύναμη. Τα πάντα τα έθεσε σε τάξη ο Νους .

Δημόκριτος (γενν. 460 π.Χ.)

Και ο Δημόκριτος ξεκινά από τον Παρμενίδη. Πολλά είναι τα κοινά τους σημεία : η καχυποψία απέναντι στην αξιοπιστία των αισθήσεων, η προτεραιότητα της νοητικής οδού, η βεβαιότητα ότι αυτό που υπάρχει πραγματικά είναι αμετάβλητο.

Στο «μοναδικό ον» του Παρμενίδη ο Δημόκριτος αντιπαραθέτει **τα άτομα και το κενό. Τα άτομα του Δημόκριτου θα πρέπει να τα φανταστούμε ως τις ελάχιστες μονάδες ύλης.** Άτομο άλλωστε σημαίνει το άτμητο, αυτό που δεν μπορεί να διαιρεθεί σε μικρότερα μέρη. Το μικροσκοπικό τους μέγεθος τα κάνει αόρατα, απρόσιτα στις αισθήσεις και αφού στα άτομα και στο κενό δεν φτάνει κανείς μέσω των αισθήσεων, υποθέτουμε ότι η βεβαιότητα του Δημόκριτου θα πρέπει να στηριζόταν σε κάποιο νοητικό συλλογισμό, σαν αυτούς που διατύπωσε πρώτος ο Παρμενίδης.

Ο Λεύκιππος (μεγαλύτερος κατά μια γενιά περίπου) και ο Δημόκριτος δέχτηκαν τη διάκριση του Παρμενίδη ανάμεσα στο ον και το μη ον, **ταύτισαν**

όμως το ον με τα υλικά άτομα και το μη ον με το κενό. Τα υπάρχοντα πράγματα λοιπόν, δεν είναι το καθένα ένα, αλλά πολλά, και το παρμενίδειο «μη ον» δεν είναι αυτό που δεν υπάρχει, το ανύπαρκτο, αλλά ο κενός χώρος, το κενό. Είναι κάτι που υπάρχει στην πραγματικότητα, απλώς είναι κάτι το εντελώς άδειο. **Η συνένωση πολλών ατόμων δημιουργεί τις ορατές μάζες, τα ποικίλα ορατά αντικείμενα που βλέπουμε και αισθανόμαστε.**

Η γέννηση ενός πράγματος είναι συμπλοκή πολλών ατόμων, οπότε και ο θάνατος είναι διάσπαση ενός συμπλέγματος ατόμων. το πρόβλημα Ωστόσο, με τη δημοκρίτεια ατομική θεωρία το πρόβλημα ήταν ότι δεν προσδιόριζε τα ποσοτικά χαρακτηριστικά των ατόμων και έτσι στην πράξη δεν μπορούσε να προσφέρει ακριβείς εξηγήσεις για τα επιμέρους φαινόμενα.

Η γενική αρχή των ατομικών, ότι το μόνο που υπάρχει είναι τα άτομα και το κενό ακολουθείται με απόλυτη συνέπεια σε κάθε τομέα φαινομένου. **Η δημιουργία των καθημερινών αντικειμένων και του κόσμου, η επίγεια και η ουράνια κίνηση, η ανθρώπινη φυσιολογία, οι αισθήσεις και τα συναισθήματα εξηγούνται με τον ίδιο τρόπο.**

Ο κόσμος δημιουργείται, όταν πολλά άτομα με ποικίλα σχήματα συναθροίζονται και παράγουν μία δίνη, η οποία διαχωρίζει τα λεπτά σώματα και τα φέρνει προς τα έξω, ενώ συνενώνει προς το κέντρο τα βαρύτερα σε μία πρώτη σφαιρική δομή, τη γη. Ο ατομικοί είναι λοιπόν οι πρώτοι στοχαστές που διατύπωσαν με σαφήνεια την ιδέα ότι υπάρχουν άπειροι κόσμοι, όχι αναγκαστικά πανομοιότυποι με τον δικό μας κόσμο και το αστρικό του σύστημα. **Τα άψυχα αντικείμενα, οι ζωικοί οργανισμοί και ο άνθρωπος δημιουργούνται από συνενώσεις ατόμων, καθεμία από τις οποίες έχει τη δική τους σύσταση δομή και πολυπλοκότητα.**

Στο σύστημα των ατομικών τρία είναι τα αιώνια υπάρχοντα στοιχεία :

- τα άτομα
- το κενό
- η κίνηση

Όταν λοιπόν ο Δημόκριτος υποστήριξε την **αιωνιότητα της κίνησης** απορρίπτοντας όλες τις άλλες δυνάμεις (τη φιλότητα, το νείκος και τον νου), είχε επίγνωση ότι με τον τρόπο αυτό απομακρύνεται κάθε ανθρωπομορφικό στοιχείο από τον φυσικό κόσμο.

Το σύμπαν των ατομικών είναι γυμνό και απρόσωπο, η ανθρώπινη ψυχολογία και η ανθρώπινη ηθική δεν έχουν καμία σχέση με τους μηχανισμούς που διέπουν τον κόσμο. Οι μηχανισμοί της φύσης λειτουργούν, χωρίς να ρυθμίζονται από κάποια ανώτερη δύναμη. Οι ατομικοί δεν μίλησαν επίσης ποτέ

για κυριαρχία της τύχης στο σύμπαν. Η δική τους λέξη-κλειδί είναι η ανάγκη. **Η ανάγκη δεν ταυτίζεται με την τύχη- κατά μία έννοια μάλιστα είναι το αντίθετο της τύχης.** Ο κόσμος του Δημόκριτου δεν έχει δημιουργό, δεν υπακούει, ούτε εκπληρώνει κάποιο σκοπό. Δεν είναι όμως και το βασίλειο της τύχης. Η αναγκαιότητα που καθορίζει κάθε επιμέρους βήμα, κάθε αλλαγή και κάθε φαινόμενο είναι αρκετή, για να προσδώσει συνοχή στον κόσμο.

Με την ατομική θεωρία φτάνει στη φυσική της ολοκλήρωση η μακρά πορεία της σκέψης που είχε αρχίσει στη Μίλητο τον 6^ο αι. π. Χ. Και όπως έγραψε χαρακτηριστικά ο **Feynman**, ένας από τους μεγαλύτερους φυσικούς της εποχής μας, “αν σε κάποιο κατακλυσμό έμελλε να καταστραφεί όλη η επιστημονική γνώση και έπρεπε μόνο μία φράση να σωθεί, ποια φράση θα περιείχε τις περισσότερες πληροφορίες μέσα σε λιγότερες λέξεις; Πιστεύω ότι θα ήταν η “ατομική υπόθεση”, ότι όλα τα πράγματα είναι φτιαγμένα από άτομα και από κενό”.